

tijdschrift voor agologie

theorie en praktijk van hulpverlening,
samenlevingsopbouw, personeelwerk,
sociaal-pedagogisch werk,
volwasseneneducatie, voorlichting

86 2

jaargang 15, maart/april 1986

scholen voor maatschappelijk werk
tweemaal andragologie
het verleden

1986

HBS/gymnasium
♀♀ SVMW ♂♂ universiteit

Dante Shakespeare
Kuis hond hunde
hoken nasjen vestellen
honden eberd ☺

boom

'Boeken op economisch en maatschappelijk gebied worden door het jonge meisje niet gelezen'.

De eerste scholen voor maatschappelijk werk in Nederland in de jaren 1899-1940.

door M.E.B. van Ophem

De oprichting van de Opleidingsinrichting voor Sociale Arbeid

Aan het einde van de negentiende eeuw werd druk gediscussieerd over de mogelijkheid en wenselijkheid van betere opleidings- en beroepsmogelijkheden voor vrouwen. Een vorm van onderwijs die zou voorbereiden op het huwelijk en het moederschap was het gemakkelijkst te aanvaarden. De eerste huishoudschool dateert uit 1891.

Bij meer beroepsmogelijkheden werd het eerst gedacht aan die beroepen, die recht deden aan de 'natuurlijke' dienstbaarheid van vrouwen. De polemiek over de mogelijke geschiktheid van vrouwen voor een studie werd niet alleen door feministische tijdgenoten met verve gevoerd. Veel aandacht kreeg de discussie tussen de hoogleraren H. Treub en C. Winkler. De heer Treub was ervan overtuigd, dat vrouwen over de benodigde geestelijke vermogens voor een studie beschikten en wees tevens op de noodzaak van arbeid voor vrouwen. Een groot deel van haar (circa 25%) zou immers nooit trouwen. De heer Winkler was faliekant tegen en veronderstelde een verband tussen intellectueelheid en steriliteit bij vrouwen. Hij schiep een schrikbeeld van de geleerde, maar onvruchtbare vrouw. Andere tijdgenoten meenden, dat vrouwen niet eens over het benodigde intellect beschikten. De man had eens de overwinning op de vrouw gehaald vanwege zijn sterkere intellect. Grotere spierkracht had de man dat overwicht niet verschaft, 'want dan hadden de zoveel sterkere gorilla en leeuw hem wel ondergehouden'¹.

Naast het vrouwenvraagstuk speelde in deze tijd de sociale kwestie, de grote kloof tussen rijk en arm. Naast de socialistische beweging wilden ook progressieve leden van de liberale burgerij meer sociale rechtvaardigheid. Zij

Annemieke van Ophem (1955) studeerde economische en sociale geschiedenis aan de RU Utrecht en was gedurende ruim twee jaar onderzoekster bij het project Geschiedenis van het club- en buurthuiswerk van de Vakgroep andragologie te Utrecht.

Adres: Wagendwarsstraat 44, Utrecht.

wilden hulp bieden aan de armen en wilden deze hulp op een zo professioneel – of in de termen van die dagen zo wetenschappelijk – mogelijke wijze verlenen. Oude vormen van filantropie voldeden volgens hen niet langer. Voor het verrichten van sociale arbeid was een opleiding nodig.

Op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 vonden besprekingen over maatschappelijk werk plaats. Door Jonkvrouwe J. Baronesse van Isselmuden, die veel van haar ideeën in Engeland had opgedaan, werd betoogd dat ten onrechte 'elk gewoon mensch als bekwaam' beschouwd werd in het maatschappelijk werk, terwijl kennis 'aangaande het leven van het volk' zeer belangrijk geacht werd:

'Het is bij voorbeeld zeer gevoelig op het punt van "stand"; misschien zijn er meer verschillende "standen" onder het volk dan in de zogenaamde "hogere" klassen. Zelfs in de armste wijken is er een onderscheid. Ik geloof dat menig onervaren persoon geneigd is ze allen als één "stand" te beschouwen en daardoor noodeloos hunne gevoelens kwetst.

Voor iemand, die zich bepaald met armenzorg bezighoudt, is het noodzakelijk eenige kennis te hebben van verdiensten en prijzen, om de zuinigheid of verkwisting van een huisgezin te kunnen beoordelen'. Zij constateerde dat het echter moeilijk was zich deze kennis eigen te maken, met name voor meisjes. 'Op school wordt het haar niet geleerd, en het is ongelukkig nog niet de gewoonte om tehuis met meisjes als met jongens over politieke, sociale en andere problemen te spreken. Boeken op economisch en maatschappelijk gebied worden door het jonge meisje niet gelezen. Hoe kan zij zelf een ruimen blik hebben, hoe is zij geschikt om anderen te leiden?'²

Het belang van een opleiding werd hiermee onderstreept. Een opleiding waar niet alleen theorieën bestudeerd zouden worden, maar tegelijkertijd praktisch werk verricht werd. Ondervinding was de beste leermeester. Met de hulp van geldschieters uit de liberale burgerij, van wie de heer dr. C.W. Janssen het meeste geld fourneerde, werd de school in 1899 een feit³.

Het groeiende sociale besef rond de eeuwwisseling resulteerde in de beginvormen van het latere sociale stelsel. Naast het maatschappelijk werk deden de eerste vormen van gezinsverzorging en wijkverpleging hun intrede; woningbouwverenigingen werden actiever. In 1903 werden gemeenten verplicht voorschriften voor een behoorlijke bewoning uit te vaardigen, de Kinderwetten van 1901 richtten de aandacht op verwaarloosde kinderen. De Armenwet van 1912 maakte armenzorg meer dan voorheen een zaak van de overheid. De hulpverlening werd daarmee omvangrijker en gespecialiseerder⁴.

Confessionele scholen volgden pas later

De eerste school voor Maatschappelijk Werk was neutraal en stond in principe open voor alle gezindten. Vanaf het begin had zij echter de naam progressief te zijn. Toch werden pas in 1921 rooms-katholieke scholen opgericht in Amsterdam en Sittard, gevolgd door het protestants-christelijke Centrale Instituut voor Christelijke Sociale Arbeid (CICSA) in 1926 in Amsterdam.

Het klimaat rondom 1920 was inmiddels anders dan dat van 1899. Tal van damesromans verschenen in die dagen, waarin het gevonden geluk in huwelijk en moederschap fel gecontrasteerd werd met het onvermijdelijk eenzaam geachte bestaan van zelfstandige vrouwen⁵.

Annie Salomons verwoordde de gedachten van veel tijdgenoten toen zij schreef: 'Die eerste voorvechters wilden alleen maar "denken", niet bloeien, haar vrouw-zijn werd genegeerd. (...) Ze waren voor niets zo bang als voor het natuurlijke spel van aantrekken en afstoten, dat door alle eeuwen heen tussen de man en de vrouw, die als man en vrouw aan elkaar gebonden zijn, is gespeeld. (...) Zij waren onafhankelijk: ze leefden waardig en nuttig; ze hielden zich verre van die eeuwige moeilijkheden met het andere geslacht; maar ze miskenden een bloeiend deel van het leven'⁶. De toenmalige directrice van de SvMW, E.C. Knappert, schreef: 'In denzelfden kring, waaruit het zestienjarige meisje voor een dozijn jaren onvermijdelijk wilde studeren, verlangt het nu hulp in de huishouding te worden en de huishoudscholen zijn overbevolkt. En de jonge vrouwen die maatschappelijk werk tot hare levenstaak begeeren, kiezen voor verreweg het meerendeel Kinderverzorging of Kinderbescherming. Dit jaar (1924, v.O.) lijkt de verhouding zelfs abnormaal waar tegenover één woningopzichteres, twaalf kinderverzorgsters staan'⁷.

De scholen voor maatschappelijk werk lijken vanaf het begin een middenweg geboden te hebben in de conventie van die tijd. Meisjes worden opgeleid, maar blijven toch vrouwelijk bezig. Daarbij moet aangetekend worden, dat de vier genoemde scholen voor 1940 niet bijster veel leerlingen trokken. Een aantal van 25 leerlingen per jaar was ruim. Gezien de driejaarlijkse duur van de opleidingen betrof het steeds slechts enige honderden leerlingen.

Naast de klimaatsverandering speelden ook andere factoren een rol bij de late totstandkoming van de confessionele scholen. In die dagen liepen kerkelijke instituties niet voorop met hun ideeën over oorzaken en bestrijding van armoede. Bestuurders van kerkelijke, liefdadige instellingen stonden waarschijnlijk enigszins naïef ten aanzien van de wijze, waarop het werk in de praktijk toeging⁸.

Misschien speelde ook de toekenning van subsidie een rol. De nieuw opgerichte scholen vielen meteen onder de in 1921 tot stand gekomen rijks-subsidieregeling voor het Nijverheidsonderwijs. Hoewel men de subsidie

waardeerde, voelde men zich niet zo thuis bij de ambachts- en huishoudscholen. Vanaf 1937 werkten de vier scholen samen om onder een eigen afdeling van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen terecht te komen. Pas in 1959 lukte dit met de instelling van een afdeling voor sociaal-pedagogisch onderwijs⁹. Voor de tweede wereldoorlog was het diploma van de vier scholen niet staatserkend, hoewel daar al snel voor gepleit werd.

In het onderstaande zal het accent liggen op de SvMW en de CICSA in Amsterdam.

Toelatingseisen

De toelatingseisen waren streng: een goede vooropleiding, men mocht niet te jong zijn en men diende over de juiste mentaliteit te beschikken.

In principe werden meisjes en jongens toegelaten, die in het bezit waren van een eindexamen HBS of gymnasium. In de praktijk bezochten op een enkel 'jongmens' na alleen meisjes de opleiding. E.C. Knappert in haar functie van directrice van de SvMW vond dat vanzelfsprekend. 'Want kringen die hunne jonge vrouwen naar de School zonden, zonden en zenden hunne jonge mannen naar de Universiteit'¹⁰.

In tijden, dat zich weinig leerlingen aanmeldden, hanteerden de directies de normen soepeler. Bij de SvMW was dat het geval in 1903, toen zich als gevolg van de spoorwegstaking bij de in socialistische reuk staande Opleidingsinrichting voor Sociale Arbeid bijna geen leerling aanmeldde. De CICSA liet in de beginjaren leerlingen met ULO en huishoudschool toe, omdat het erg moeilijk was om aan leerlingen te komen. Al snel werd bij de CICSA een toelatingsexamen ingevoerd om het verschil in kwaliteit van het meisjesonderwijs te ondervangen. Daarnaast speelde het probleem dat op het platteland dikwijls middelbare scholen ontbraken. ULO was dan het hoogst bereikbare¹¹.

De SvMW stelde aanvankelijk als leeftijdsgrens 23 jaar of ouder. Eerder achtte men de leerlingen niet 'levensrijp' voor de theorie en praktijk van het werk. Gevreesd werd dat de meisjes de vele nieuwe indrukken op jonge leeftijd niet zouden kunnen verwerken. Al snel zakte de gevraagde leeftijd naar 19/20 jaar, omdat de directie inzag dat veel meisjes een wachttijd van vijf jaar te lang was.

Toch bleef men dit jong vinden. In 1932 oordeelde het bestuur het beter dat leerlingen niet voor hun twintigste jaar de school bezochten. 'Een deel van de leerlingen trekt zich de zaken te zeer aan en een ander deel ontgaat dikwijls de portée van het besprokene'¹². De CICSA nam leerlingen vanaf 19 jaar aan.

Op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 werd opgemerkt dat maatschappelijk werk uit een gevoel van liefde ontsproot. Van de

leerlingen werd toewijding en dienstbaarheid gevraagd. In de praktijk bleken deze opofferende meisjes niet zo dik gezaaid. Te dikwijls vroegen zij zich af: 'Wat kan het maatschappelijk werk voor mij doen, terwijl de vraag die de werkende jonge vrouw stelt behoort te zijn: Wat kan ik voor het maatschappelijk werk doen?'¹³

De directrice van de CICSA, drs. J. Bakker, schreef dat 'van de aanvang van de scholen men zich bij de aanmelding van nieuwe leerlingen afvroeg: 'Zijn dit de leerlingen die wij moeten hebben?'¹⁴ Dikwijls was de motivatie bij het begin van de studie vrij vaag. Maar bij veel leerlingen werd deze 'motivatie tijdens de opleiding opgebouwd. Mensen veranderden in de loop van hun studie'¹⁵.

De scholen voor maatschappelijk werk waren progressief in hun maatschappijopvattingen, dikwijls progressiever dan de kringen waaruit ze hun leerlingen rekruteerden. Voor de directrice van de SvMW, E.C. Knappert, behoefde het geen betoog dat 'de School voor Maatschappelijk Werk even gevoelig is voor maatschappelijke veranderingen als een schip voor eb en vloed'¹⁶. Of men daar in gegoede kringen even gevoelig voor was, blijft twijfelachtig. In ieder geval vonden sommige ouders het nette, christelijke milieu van de CICSA vertrouwd. Hoewel een samengaan van gereformeerden en hervormden in die tijd nog ongebruikelijk was.

De kosten die aan de opleiding verbonden waren, beperkten naast gevraagde toelatingsleeftijd, vooropleiding en geschikte mentaliteit het aantal gegadigden nog meer. In 1926 werd op de SvMW een begroting van uitgaven door de leerlingen gemaakt. Een uitgavenpatroon van f 1672,- per jaar was niet ongewoon (inclusief f 360,- schoolgeld en exclusief uitgaven voor boeken en treingeld). Het volgen van een opleiding aan de CICSA en SvMW impliceerde een verblijf in Amsterdam¹⁷.

Inhoud van de opleiding

In het programma dienden theorie en praktijk van het werk aan bod te komen en tegelijkertijd moest er ruimte overblijven voor algemene ontwikkeling. Tot 1945 lukte het niet al deze elementen te laten samenvallen in een evenwichtig samengesteld programma. 'Voor de oorlog was maatschappelijk werk nog geen vak. De opleiding was niet uitgebalanceerd, elk jaar kwam er een vak bij, overal was wel een cursus over'¹⁸.

Veel colleges op de scholen werden door universitaire docenten gegeven. Van inhoudelijke ondersteuning door universiteiten was geen sprake. 'Mensen maatschappijwetenschappen op universitair niveau waren in die tijd in geen enkel opzicht in staat bij te dragen aan de theorie en de praktijk van de sociale hulpverlening. De directies van de opleidingen waren in feite autodi-

dact¹⁹. De boeken van prof. M.G. Levenbach *Maatschappelijke Verhoudingen* (1936) en prof. W. Banning *Hedendaagse Sociale Bewegingen* (1938) vonden zelfs hun oorsprong in lessen aan de SvMW²⁰. Intellectuele vorming werd van groot belang geacht. Mede omdat intellectuele vakken voor vrouwen een zo verwaarloosd terrein vormden.

Daarnaast kreeg ook het huishoudonderwijs vanaf het begin ruime aandacht. Het werd een noodzakelijk onderdeel van de opleiding gevonden om recht te doen aan de 'vrouwelijke kant' van de meisjes en omdat de leerlingen niet zonder kennis van koken, naaien en verstellen in de praktijk konden werken. Veel leerlingen waren met het huishouden niet bekend. Ze zaten wel op kamers, maar deze waren voor de oorlog nog 'met bediening' (koken en wassen werd gedaan). Op de SvMW kregen de leerlingen twee ochtenden per week huishoudkunde. Daarvoor volgden ze lessen aan een huishoudschool.

Bij de CICSA kregen de leerlingen tevens vanaf 1940 een dienstje van anderhalve dag per week, dat gedurende een half schooljaar 'in andere milieus' verricht werd. De leerlingen kregen een gezin toegewezen door de gemeentelijke sociale dienst en werden in deze periode door de school goed begeleid. Dat was ook wel nodig, omdat men soms met schrijnende gevallen in aanraking kwam. 'Je wist je geen raad'²¹. Het dienstje werd ingevoerd met het doel de leerlingen meer bekend te laten raken met andere kringen. De huishoudelijke vakken volgden de leerlingen niet altijd met evenveel animo. Er werd wel gespijbeld.

Voortdurend werd er op SvMW gediscussieerd over de vraag of de opleiding wel voldoende praktisch gericht was, maar het pleidooi voor een goede theorie om het dilettantisme tegen te gaan, was sterker. Met de komst van de directrice, E.C. Knappert, probeerde men de praktijk meer inhoud te geven. Maar zij had de tijd niet mee. 'Toen de oorlogsjaren (1914-1918, AvO) ons dwongen binnen eigen grenzen te blijven, kwamen naar de school meer leerlingen dan gewoonlijk. Het vermoeden lag voor de hand dat Amsterdam bij velen dezer een minstens even grote rol speelde als de begeerte sociaal inzicht op te doen. Toen het eene oorlogsjaar het andere opvolgde en het verschijnsel aanhield, heeft men gemeend goed te doen het programma meer uit te bouwen naar den literairen dan naar den socialen kant'²². Bekend waren haar lessen in het lezen van Dante en Shakespeare.

Om de leerlingen beter voor te bereiden op het praktijkjaar werden in het programma kortere stageperiodes opgenomen. Het was moeilijk hiervoor plaatsen te vinden. Op de SvMW bleef zo'n stageperiode dikwijls beperkt tot het doen van clubwerk in de club-, buurt- en volkshuizen²³. De CICSA kende niet het verschijnsel van een aaneengesloten praktijkjaar, maar kende twee praktijkperiodes, één na het eerste jaar, de tweede aan het einde van het derde jaar²⁴.

De confrontatie met de praktijk van het werk was voor leerlingen en hun ouders soms hard. Er waren ouders die met de directrice van de CICSA, J. Bakker, over de dienstjes spraken: 'Waar raakt mijn dochter in verzeild?'²⁵ Ook de leerlingen moesten veel verwerken. De notulen van de SvMW vermeldden hierover onder meer: 'Zonder twijfel komen de meisjes bij hun praktische werk met ellendige omstandigheden in aanraking, misschien wordt er op deze wijze in haar die tot nog toe heel weinig van het maatschappelijk leed onder oogen gehad hebben, een en ander gebroken, maar dit moet door haar levensbeschouwing kunnen worden gecompenseerd'²⁶.

Het programma van de CICSA en de SvMW bevatte steevast het onderdeel 'vrouwenvraagstuk'. Naarmate de tijd verstreek en zeker na 1920 verschoof het enthousiasme bij een deel van de leerlingen naar de vredesbeweging.

Op de CICSA werden daarnaast nog godsdienstige vakken onderwezen. Op de school zaten gereformeerde en hervormde meisjes door elkaar heen. 'Er was een hervormde en een gereformeerde dominee, die beurtelings een jaar onder hun hoede namen'²⁷. De NCSV-kampen werden vanwege de sfeer en de ideeënontwikkeling van belang geacht door de leerlingen van de CICSA²⁸.

De hierboven beschreven opleidingen werden nagenoeg alleen door meisjes gevolgd. Slechts een handjevol mannelijke leerlingen zat voor de tweede wereldoorlog op de SvMW. Volgens een van de bestuursleden behoorden 'het soort jongelui dat aan de school komt niet tot de krachtigsten'²⁹. Met de komst van de eerste mannelijke directeur, mr. Moltzer, begonnen de plannen om meer mannelijke leerlingen aan te trekken. Aanvankelijk bestond daar een zekere weerstand tegen, omdat men maatschappelijk werk bij uitstek vrouwenwerk vond. Langzamerhand veranderde deze opvatting. Opmerkelijk genoeg vond men aan de SvMW 'dat het doel voor jongens en meisjes anders is. De opleiding voor jongens moet zakelijker zijn dan die voor meisjes'³⁰. Terwijl de meisjes zich met handarbeid bezig hielden, konden de jongens onderwezen worden in onderdelen van het recht. Met name tijdens de tweede wereldoorlog kregen deze plannen meer vorm. In 1946 startten de eerste opleidingen voor mannen.

De enige opleiding voor mannen voor de oorlog was de Stichting voor Opleiding van Maatschappelijk Werkers in Haarlem, die in twee jaar (part-time) opleidde voor functies bij de overheid. Het was een avondstudie, 'waardoor de opleiding noodzakelijkerwijze een beperktere strekking had'³¹. Bij de andere scholen stond deze opleiding niet in hoog aanzien.

Beroepsperspectief

Slechts een klein gedeelte van de leerlingen die de CICSA en de SvMW bezochten, kwamen uiteindelijk in het werk terecht. Misschien maar een

kwart van hen³². De meeste leerlingen verwachtten te trouwen. Wel bleven veel van hen na het huwelijk als vrijwilligster of bestuurslid bij het werk betrokken.

De directies van de opleidingen waren zich goed bewust van de omstandigheid, dat veel leerlingen niet of niet langdurig met het werk zouden bezig zijn. Al vroeg werd over het nut van de opleiding geschreven, dat door het onderwijs de blik van de leerlingen verruimd was en de belangstelling voor sociale vraagstukken gewekt. 'Dit alles zal van onberekenbaar groote invloed op geheel haar volgend leven zijn, welke richting ze daaraan later ook zullen wenschen te geven óók wanneer ze tot het mooiste maatschappelijke werk, de gezinsformatie, geroepen mochten worden'³³. De notulen van de SvMW vermeldden dat een groot percentage van de leerlingen geen plannen had 'zich te geven aan het maatschappelijk werk en de school niet zou bezoeken, als er hier colleges bestonden gelijk die in Amerika (de Women's Colleges, AvO). Deze toestand heeft altijd bestaan (...)'³⁴.

De beroepskeuze was in die tijd niet groot. Een jongen drukte dikwijls de voetstappen van zijn vader, een meisje koos uit de beperkte mogelijkheden die toevallig binnen de gezichtskring lagen. Sommige meisjes hadden liever een universitaire studie gevolgd, maar hun ouders oordeelden een opleiding voor maatschappelijk werk een betere keuze.

Hoewel in de meeste gevallen een studie aan de CICSA of SvMW aanvaardbaar geacht werd, juichten niet alle ouders de keuze van hun dochters toe. Sommigen vonden de lagere bevolkingsklassen met wie hun dochters in aanraking kwamen ordinair. Een leerlinge-baronesse schreef: (...) 'maar de punten van contact waren zo moeilijk te vinden, en Vader toonde nooit enig meeleven of sympathie voor mijn werk. Een tante van mij zei zelfs, dat Vader het afkeurde, maar zij overdrijft soms'³⁵.

De leerlingen werden opgeleid voor functies bij Maatschappelijk Hulpbehoefte, woningopzicht (het leren van een goed gebruik van woningen), kinderverzorging en kindbescherming, volksontwikkeling en jeugdwerk en sociaal hygiënische arbeid. Het was zeer moeilijk om in overheidsdienst te komen. De omstandigheid dat het diploma niet staatserkend was, vormde bij het vinden van werk geen belemmering. 'Ze vroegen alleen of je een opleiding gevolgd had. Een grotere rol bij de benoemingen speelden de "zuilen" '³⁶.

De opleidingen boden wel degelijk beroepsmogelijkheden, alleen lag het geboden salaris erg laag. Dikwijls was aanvulling op het salaris door de familie bittere noodzaak, al was het maar in de vorm van reis- en kleedgeld. Een van de leerlingen van de CICSA kon reserveleidster worden in het Diaconie Weeshuis in Amsterdam. Daarmee kon ze f 460,- tot f 660,- per jaar verdienen. 'Alles vrij + vacatiegeld + goed voor twee japonnen (werkkleren). Ze kreeg de beschikking over een eigen zit- en slaapkamer. Zitkamer verwarmd'³⁷.

De maandelijkse uitbetaling van het salaris herinnerde aan het prestige van een hoger geschoold beroep. De hoogte van het salaris kon deze vergelijking niet doorstaan. Het gemiddelde netto-weekloon voor een nijverheidsarbeider bedroeg in 1938 f 23,- per week (f 1196,- per jaar)³⁸.

De afgestudeerden konden overigens zelf – op soms een fiets na – weinig tot geen eisen stellen. De overheid was nog onvoldoende geïnteresseerd in deze beroepen. Bijna alle salarissen moesten door het particulier initiatief opgebracht worden. Sommige afgestudeerden vonden wel dat de salarissen verbeterd moesten worden. Er was sprake van een zeker idealisme. 'Rijk zijn werd toen echter niet behoorlijk gevonden'³⁹.

Conclusie

De opleiding voor maatschappelijk werk bood meisjes voor de tweede wereldoorlog een mogelijkheid om zich zelfstandiger te bewegen. 'Het was verrukkelijk om op kamers te zitten'. Het was tevens een van de weinige gelegenheden voor meisjes om zich intellectueel te ontwikkelen. De stap naar de universiteit was in die dagen voor veel meisjes net iets te groot. Daarvoor moest je zeker gezien de heersende conventie heel gemotiveerd zijn. Een opleiding voor maatschappelijk werk fungeerde als een middenweg. In 'nette' kringen gold deze opleiding nog als vrouwelijk.

De beroepsmogelijkheden voor vrouwen werden door de opleiding vergroot. Zij kwamen in nieuwe werkterreinen terecht. De salariëring van de functies strookte echter bij lange na niet met het gevolgde opleidingsniveau. Een kostwinnersniveau werd bijna nooit bereikt.

Noten

1. H. Treub en C. Winkler, *De vrouw en de studie*. Haarlem 1898, p. 75 e.v.
2. *Besprekingen over maatschappelijk werk*, gehouden van 19-21 juli 1898, Amsterdam 1898, p. 247-250.
3. De school dankte haar ontstaan met name aan mevr. M.G. Muller-Lulofs, die op advies van H. Mercier de heer Kerdijk bij de zaak betrok. Zij vormden samen met de heer dr. C.W. Janssen, mr. M.W.T. Treub en mej. L. Went het eerste bestuur. In 1903 veranderde de school vanwege de spoorwegstaking van naam. Het idee van Kerdijkschool werd verworpen. De nieuwe naam luidde School voor Maatschappelijk Werk, verder aangeduid met SvMW.
4. L.F. van Loo, *Den arme gegeven*; een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland. Meppel 1981, p. 128 e.v.
5. Jo de Wit, *Donker geluk* (1919), Marie Schmitz *Het duurzame geluk*, C. en M. Scharten-Antink *'t Geluk hangt als een druiventros* (1920), I. Boudier-Bakker *De moderne vrouwen en haar tekort* (1921). Zie: A. Romein-Verschoor *Vrouwenspiegel: De Nederlandse romanschrijfster na 1880*. Reprint, Nijmegen 1977, p. 108-141, over de vrouwelijke vrouw.

6. A. Salomons, *Toen en nu. Herinneringen uit een lang leven*, Den Haag 1962, p. 50.
7. E.C. Knappert, *De School voor Maatschappelijk Werk 1899-1924*. Amsterdam, z.j. (1924), p. 41.
8. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, oud-leerlinge en oud-adjunct-directrice van de CICSA, d.d. 13-12-1985.
9. *Katholieke Sociale Academie Sittard, 1920-1960*, z.p., z.j. (1960), p. 127-129.
10. E.C. Knappert, a.w. p. 12.
11. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d., 13-12-1985.
12. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering d.d. 6-6-1932.
13. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 6-5-1915.
14. J.K. Bakker, Opleidingseisen, in: *Helpen als ambacht*. Studies over maatschappelijk werk, Baarn, z.j., p. 276.
15. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d. 13-12-1985.
16. E.C. Knappert, a.w., p. 6.
17. Mondelinge informatie verstrekt door mej. M.J. de Haas, oud-leerlinge en oud-docente SvMW, d.d. 15-12-1983; het gemiddelde weekloon voor een handarbeider bedroeg in 1926 f 26,- per week (f 1352,- per jaar).
18. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, oud-leerlinge CICSA, d.d. 14-8-1984.
19. M. Kamphuis, Kijken in de spiegel van het verleden, 1, *Tijdschrift voor Agologie* (1984) 4, p. 248.
20. H. Nijenhuis, Zoeken naar een praktische theorie, een geschiedenis van de andragologie in Nederland, *Tijdschrift voor Agologie* (1985) 1, p. 6.
21. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. J.D.P. Manassen, oud-leerlinge CICSA, d.d. 27-8-1984.
22. E.C. Knappert, a.w. p. 36. Veel van deze leerlingen zouden anders naar het buitenland getrokken zijn in het kader van hun verdere ontwikkeling. In de Hitlertijd trad hetzelfde verschijnsel op. In Nederland ontbraken de zogenaamde Women's Colleges, die voorzagen in een algemeen cultureel ontwikkelende opleiding tussen achttien en twintig jaar. Op de SvMW werd wel eens geklaagd dat men naast de vakopleiding ook hierin moest voorzien, waardoor het programma een overladen karakter kreeg.
23. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen schoolraadvergadering, d.d. 6-3-1930.
24. M. Kamphuis, a.w. p. 249.
25. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. J.D.P. Manassen, d.d. 27-8-1984.
26. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 6-6-1932.
27. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, d.d. 14-8-1984.
28. De Nederlandse Christen Studenten Vereniging vertegenwoordigde een progressieve richting binnen de protestants-christelijke wereld. Zij probeerde een verbinding te leggen tussen christen zijn en de maatschappij.
29. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 3-12-1932.
30. Ibidem, notulen bestuursvergadering, d.d. 19-4-1940.
31. Deze opleiding kwam overigens pas in 1939 tot stand. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 29-6-1945.

6. A. Salomons, *Toen en nu. Herinneringen uit een lang leven*, Den Haag 1962, p. 50.
7. E.C. Knappert, *De School voor Maatschappelijk Werk 1899-1924*. Amsterdam, z.j. (1924), p. 41.
8. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, oud-leerlinge en oud-adjunct-directrice van de CICSA, d.d. 13-12-1985.
9. *Katholieke Sociale Academie Sittard, 1920-1960*, z.p., z.j. (1960), p. 127-129.
10. E.C. Knappert, a.w. p. 12.
11. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d., 13-12-1985.
12. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering d.d. 6-6-1932.
13. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 6-5-1915.
14. J.K. Bakker, Opleidingseisen, in: *Helpen als ambacht*. Studies over maatschappelijk werk, Baarn, z.j., p. 276.
15. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d. 13-12-1985.
16. E.C. Knappert, a.w., p. 6.
17. Mondelinge informatie verstrekt door mej. M.J. de Haas, oud-leerlinge en oud-docente SvMW, d.d. 15-12-1983; het gemiddelde weekloon voor een handarbeider bedroeg in 1926 f 26,- per week (f 1352,- per jaar).
18. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, oud-leerlinge CICSA, d.d. 14-8-1984.
19. M. Kamphuis, Kijken in de spiegel van het verleden, 1, *Tijdschrift voor Agologie* (1984) 4, p. 248.
20. H. Nijenhuis, Zoeken naar een praktische theorie, een geschiedenis van de andragologie in Nederland, *Tijdschrift voor Agologie* (1985) 1, p. 6.
21. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. J.D.P. Manassen, oud-leerlinge CICSA, d.d. 27-8-1984.
22. E.C. Knappert, a.w. p. 36. Veel van deze leerlingen zouden anders naar het buitenland getrokken zijn in het kader van hun verdere ontwikkeling. In de Hitlertijd trad hetzelfde verschijnsel op. In Nederland ontbraken de zogenaamde Women's Colleges, die voorzagen in een algemeen cultureel ontwikkelende opleiding tussen achttien en twintig jaar. Op de SvMW werd wel eens geklaagd dat men naast de vakopleiding ook hierin moest voorzien, waardoor het programma een overladen karakter kreeg.
23. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen schoolraadvergadering, d.d. 6-3-1930.
24. M. Kamphuis, a.w. p. 249.
25. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. J.D.P. Manassen, d.d. 27-8-1984.
26. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 6-6-1932.
27. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, d.d. 14-8-1984.
28. De Nederlandse Christen Studenten Vereniging vertegenwoordigde een progressieve richting binnen de protestants-christelijke wereld. Zij probeerde een verbinding te leggen tussen christen zijn en de maatschappij.
29. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 3-12-1932.
30. Ibidem, notulen bestuursvergadering, d.d. 19-4-1940.
31. Deze opleiding kwam overigens pas in 1939 tot stand. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 29-6-1945.

6. A. Salomons, *Toen en nu. Herinneringen uit een lang leven*, Den Haag 1962, p. 50.
7. E.C. Knappert, *De School voor Maatschappelijk Werk 1899-1924*. Amsterdam, z.j. (1924), p. 41.
8. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, oud-leerlinge en oud-adjunct-directrice van de CICSA, d.d. 13-12-1985.
9. *Katholieke Sociale Academie Sittard, 1920-1960*, z.p., z.j. (1960), p. 127-129.
10. E.C. Knappert, a.w. p. 12.
11. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d., 13-12-1985.
12. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering d.d. 6-6-1932.
13. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 6-5-1915.
14. J.K. Bakker, Opleidingseisen, in: *Helpen als ambacht*. Studies over maatschappelijk werk, Baarn, z.j., p. 276.
15. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d. 13-12-1985.
16. E.C. Knappert, a.w., p. 6.
17. Mondelinge informatie verstrekt door mej. M.J. de Haas, oud-leerlinge en oud-docente SvMW, d.d. 15-12-1983; het gemiddelde weekloon voor een handarbeider bedroeg in 1926 f 26,- per week (f 1352,- per jaar).
18. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, oud-leerlinge CICSA, d.d. 14-8-1984.
19. M. Kamphuis, Kijken in de spiegel van het verleden, 1, *Tijdschrift voor Agologie* (1984) 4, p. 248.
20. H. Nijenhuis, Zoeken naar een praktische theorie, een geschiedenis van de andragologie in Nederland, *Tijdschrift voor Agologie* (1985) 1, p. 6.
21. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. J.D.P. Manassen, oud-leerlinge CICSA, d.d. 27-8-1984.
22. E.C. Knappert, a.w. p. 36. Veel van deze leerlingen zouden anders naar het buitenland getrokken zijn in het kader van hun verdere ontwikkeling. In de Hitlertijd trad hetzelfde verschijnsel op. In Nederland ontbraken de zogenaamde Women's Colleges, die voorzagen in een algemeen cultureel ontwikkelende opleiding tussen achttien en twintig jaar. Op de SvMW werd wel eens geklaagd dat men naast de vakopleiding ook hierin moest voorzien, waardoor het programma een overladen karakter kreeg.
23. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen schoolraadvergadering, d.d. 6-3-1930.
24. M. Kamphuis, a.w. p. 249.
25. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. J.D.P. Manassen, d.d. 27-8-1984.
26. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 6-6-1932.
27. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, d.d. 14-8-1984.
28. De Nederlandse Christen Studenten Vereniging vertegenwoordigde een progressieve richting binnen de protestants-christelijke wereld. Zij probeerde een verbinding te leggen tussen christen zijn en de maatschappij.
29. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 3-12-1932.
30. Ibidem, notulen bestuursvergadering, d.d. 19-4-1940.
31. Deze opleiding kwam overigens pas in 1939 tot stand. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 29-6-1945.

32. M. Kamphuis, a.w. p. 247.
33. M.G. Muller-Lulofs, *Van mensch tot mensch*. Haarlem 1916, p. 95.
34. Archief Sociale Academie Karthuizerplantsoen Amsterdam, notulen bestuursvergadering, d.d. 26-4-1921.
35. Archief CICSA Kuiperstraat Amsterdam, brief d.d. 2-2-1938.
36. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. G.H. Vrij-Ledeboer, d.d. 14-8-1984.
37. Archief CICSA Kuiperstraat Amsterdam, brief d.d. 9-11-1937.
38. J. v.d. Spek, 'Een eeuw lonen en prijzen 1870-1970', *Sociale Maandstatistiek* (1971) 8, p. 424.
39. Mondelinge informatie verstrekt door mevr. M. Kamphuis, d.d. 13-12-1985.

Summary

The first undenominational school for social work was founded in Amsterdam in the year 1899. The establishment of the school served a double purpose: it had to offer women more educational and professional opportunities and it had to professionalize social work. Some twenty years later, in 1921 and 1926, denominational schools were founded.

Predominantly well-to-do girls attended the schools. The schools offered them a chance to live more independently and to develop themselves intellectually. In the convention of the Second World War a school for social work functioned as a middle path: Girls were educated and remained still womanly.